PERSPECTIVES ON THE CONCEPT OF FANTASTIC IN LITERATURE

Nicoleta Doina POP (POCAN)
"Petru Maior" University of Târgu-Mureș

Abstract: Trying to define the concept of the "fantastic" in literature any definition may remain incomplete. The multiplicity of forms and aspects that characterize this aesthetic category makes impossible any attempt to find a universally accepted definition. This concept is constantly changing with the evolution of society, and taking new forms, remains timeless. Fantastic literature gives rise to a paradox: although it is difficult to be defined, it is easily recognizable even by non-specialist reader.

Keywords: fantastic, supranatural, literature, reality, fantasy

Motto: "*Textul e asemenea labirintului lui Dedal: îl închide în el pe autor şi când lectorul şi-a asumat acel text devine şi el captiv*" (Umberto Eco)

Încercând să configurăm fantasticul, orice definiţie riscă să devină incompletă, neîncăpătoare. Multitudinea de forme şi aspecte pe care le îmbracă fantasticul îngreunează delimitarea lui exactă, făcând imposibilă emiterea unei definiţii universal-valabile. Traducând o stare de spirit specifică, o nelinişte existenţială, fantasticul se metamorfozează odată cu evoluţia societăţii şi, preluând noi înfăţişări, rămâne mereu în actualitate. Textul fantastic dă naştere unui paradox: pe cât de greu este de definit, pe atât de uşor este de recunoscut chiar şi de către un cititor destul de puţin avizat.

Marcel Brion, unul dintre cercetătorii cei mai reputaţi, încercând să stabilească principalele coordonate ale artei fantastice, insistă asupra caracterului proteic al "formelor în care neliniştea seculară a omului hăituit de spaimă şi de frică, a proiectat imaginile anxietăţii sale, încercând să se elibereze astfel de ele, şi chiar, în anumite cazuri, să le exorcizeze"[1].

După René de Solier, arta fantasticului este generată de absenţa luminii, de regimul nocturn al imaginabilului, ceea ce declanşează permanent o stare de nesiguranţă: "frica impune o lege, şi orice înaintare, în acest domeniu, prin tenebre, se loveşte de superstiţii, de obstacole naturale, de focare; partea de lumină de depărtare reprezintă nădejdea; devine un centru ocult, iar întunericul rămâne un fel de lume duşmănoasă pe care căutăm să o ocolim"[2].

Roger Caillois reuşeşte să facă o convingătoare delimitare între literatura fantastică şi cele două extreme ale sale, feeria şi literatura ştiinţifico - fantastică: "*E important să distingem între aceste noţiuni apropiate şi foarte des confundate. Feericul e un univers miraculos care i se suprapune lumii reale fără să-i pricinuiască vreo pagubă sau să-i distrugă coerenţa. Fantasticul, dimpotrivă, vădeşte o ameninţare, o ruptură, o rupere insolită, aproape insuportabilă, în lumea reală*"[3].

Dacă în universul basmului supranaturalul nu îngrozeşte, deoarece "*face parte din ordinea lucrurilor*", constituind "*însăşi substanţa universului, legea, climatul său*", în

[1] Marcel Brion, ***Arta fantastică***, traducere şi postfaţă de Modest Morariu, Ed.Meridiane, Bucureşti, 1975,
[2] René de Solier, ***Arta şi imaginarul***, traducere de Marina şi Leonid Dimov, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1978, p.35
[3] Roger Caillois, ***De la basm la povestirea ştiinţifico - fantastică***, studiu introductiv la ***Antologia nuvelei fantastice***, Ed. Univers, Bucureşti, 1970, p.14

BDD-A21870 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:43:01 UTC)

domeniul fantasticului manifestarea supranaturalului "*apare ca o spărtură în coerenţa universului*".

Miracolul nu mai este asimilat ordinii cosmice ci reprezintă o agresiune ce ameninţă însăşi stabilitatea lumii, e imposibilul care survine pe neaşteptate într-o lume de unde imposibilul e prin definiţie izgonit. Fantasticul se va găsi în imediata vecinătate a realului, deoarece manifestarea lui presupune existenţa "*unui univers perfect determinat de unde se credea că misterul fusese izgonit pentru totdeauna*". Fantasticul este pentru Caillois "*o întrerupere a ordinii recunoscute, o năvală a inadmisibilului în sânul inalterabilei legalităţi cotidiene*"[4].

Tzvetan Todorov, un cercetător de marcă al fenomenului, pune un mare accent pe *ezitarea* cititorului şi a personajelor în privinţa naturii fenomenului perturbator. Dacă cititorul optează pentru o soluţie raţională, atunci naraţiunea intră în sfera straniului, dimpotrivă, dacă el acceptă o explicaţie supranaturală, se pătrunde în domeniul miraculosului. Fantasticul este deci identificat cu efemerul răgaz al ezitării cititorului sau al personajului.

Definit în raport cu *realul* şi cu *imaginarul*, fantasticul îi apare lui Tzvetan Todorov drept "*ezitarea cuiva care nu cunoaşte decât legile naturale pus faţă în faţă cu un eveniment în aparenţă supranatural*"[5].

Teoreticianul îşi completează definiţia prin impunerea a trei condiţii necesare pentru încadrarea unui text în categoria fantasticului: "*Mai întâi, textul trebuie să-l oblige pe cititor a considera lumea personajelor drept o lume a fiinţelor vii astfel încât el să ezite între o explicaţie naturală şi una supranaturală a evenimentelor evocate. Apoi, această ezitare poate fi de asemenea împărtăşită de unul dintre personaje (...). În fine o ultimă condiţie cere cititorului să adopte o anumită atitudine faţă de text: să refuze atât interpretarea alegorică cât şi pe cea poetică*"[6]. Studiul fantasticului este realizat în raport cu straniul şi cu miraculosul, genuri cu care, consideră criticul, acesta se întrepătrunde. Situate în imediata vecinătate a fantasticului, straniul şi miraculosul, realizează împreună cu acesta câte un "gen limitrof"[7].

Straniul pur	Fantasticul straniu	Fantasticul miraculos	Miraculosul pur

La graniţa dintre *fantasticul straniu* şi *fantasticul miraculos* ia naştere *fantasticul pur*.

Un alt aspect important al lucrării lui Todorov este faptul că acesta distinge clar trei aspecte (niveluri) ale operei: verbal, sintactic şi semantic. *Aspectul verbal constă în frazele concrete care constituie textul*; *Aspectul sintactic surprinde relaţiile ce se stabilesc între părţile operei; Aspectul semantic este reprezentat de temele operei*.

Cunoscut drept unul dintre cei mai importanţi autori de literatură fantastică, Howard Phillips Lovecraft este şi un bun teoretician al genului. El a consacrat o lucrare supranaturalului în literatură, unde insistă asupra rolului esenţial al "*creării unei atmosfere specifice*". În ***Naşterea povestirii fantastice***, Lovecraft încearcă să surprindă pe axa temporală momentul apariţiei prozei fantastice, relevând faptul că "deşi îndemnul şi atmosfera spre literatura fantastică sunt vechi de când lumea", ca gen literar "nu este decât copilul secolului XVIII".

Există şi în critica literară românească mai multe tentative reuşite de a circumscrie frontierele literaturii fantastice. Ceea ce constituie un lucru demn de remarcat este faptul că

[4] Roger Caillois, ***În inima fantasticului***, Ed. meridiane, Bucureşti, 1971
[5] Tzvetan Todorov, ***Introducere în literatura fantastică***, Ed. Univers, Bucureşti, 1973, p.42
[6] Ibidem, p.51
[7] Ibidem, p.62

BDD-A21870 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:43:01 UTC)

teoriile autohtone ale fantasticului nu sunt cu nimic mai prejos decât variantele lor de "import". Poziţia cercetătorilor români este dublă: pe de o parte ei asimilează rapid noile teorii, dar, pe de altă parte, receptarea lor este critică, presupunând analiza detaliată şi creatoare a fenomenului.

Deosebit de complexă şi de originală apare investigaţia lui Adrian Marino din lucrarea sa ***Dicţionar de idei literare***. Criticul porneşte de la etimologia termenului, reface "ereditatea" lui semantică, remarcând diferitele metamorfoze suferite de semnificaţia cuvântului de-a lungul timpului. Adrian Marino pune un accent deosebit pe ideea de "ruptură" în ordinea semnificaţiilor pe care o aduce cu sine orice manifestare a insolitului: "*Sensul sistemului fantastic de relaţii este contrazicerea, ruperea inopinantă a ordinii sau coerenţei persistente, răsturnarea subită a unor situaţii constante, stabile*"[8]. De asemenea, autorul remarcă faptul că orice temă fantastică intră în una din cele patru categorii, vizând violarea flagrantă a *realităţii, a raţionalităţii, semnificaţiei şi a temporalităţii*.

Lucrarea lui Sergiu Pavel Dan[9], dedicată fantasticului românesc este structurată pe două părţi. Prima constituie o veritabilă introducere în literatura fantastică. Vorbind "despre gândirea fantastică", Sergiu Pavel Dan îi descoperă sursele în sentimentul de teamă trădând vulnerabilitatea fiinţei. Definind "conceptul de literatură fantastică" autorul afirmă că "mileniile precedente ne-au lăsat moştenire un număr uriaş de creaţii în care miraculosul ocupă un loc preponderent". Nu toate sunt fantastice. Pentru a stabilii "frontierele literaturii fantastice" aceasta este raportată la o serie de domenii limitrofe precum fabulosul feeric, miraculosul mitico - magic şi superstiţios, ocultismul iniţiatic, literatura S.F., proza poetică şi alegorică, proza vizionară, literatura de aventuri şi proza de analiză. Bogat ilustrate prin exemple luate din creaţii reprezentative ale literaturii române şi universale, relaţiile ce se stabilesc între *normal şi supra-normal* sunt grupate în trei categorii ale *interacţiunii*, ale *mutaţiei* şi ale apariţiei *fantastice*.

Dintre teoriile ceva mai noi asupra fantasticului de remarcat sunt cele ale lui Alexandru George, constituind prefaţa la antologia sa de proză fantastică românească intitulată ***Masca***[10].

Studiul său nu aduce lucruri noi, ci se remarcă prin efortul de a se sincroniza cu "stadiul actual al înţelegerii problemei" prin asimilarea celor mai diverse teorii. Autorul observa lipsa de receptivitate a criticii literare interbelice faţă de existenţa unui fantastic autohton făcând trimiteri la E. Lovinescu şi G. Călinescu. Alexandru George fixează către sfârşitul deceniului al patrulea şi începutul celui următor "*afirmarea prozei fantastice ca <gen> autohton*".

Deloc de neglijat este şi teoretizarea conceptului de fantastic realizată de Nicolae Manolescu în lucrarea ***Arca lui Noe***, volumul III (notele de subsol din capitolul *Arghezi şi Urmuz*). Criticul pleacă de la premisa că întâlnirea dintre *real* şi *nereal* (care sunt absolut incompatibile) provoacă "tensiune şi perplexitate". Literatura dispune de mai multe modalităţi de a **atenua** sau de a **agrava** această *incompatibilitate*. "*Speciile feericului se grupează la polul atenuării*; *speciile fantasticului la acel al agravării*"[11].

Se observă existenţa a două criterii de definire: existenţa a două planuri incompatibile şi prezenţa unor indici care marchează raportul dintre ele. În funcţie de combinarea acestor două criterii pot exista trei cazuri distincte:

---

[8] Adrian Marino, ***Fantasticul***, în ***Dicţionar de idei literare***, vol.I, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1973

[9] Sergiu Pavel Dan, ***Proza fantastică românească***, Ed. Minerva, Bucureşti, colecţia "Momente şi Sinteze", 1975

[10] ***Masca. Proză fantastică românească***, prefaţă şi antologie de Alexandru George, Ed.Minerva, Bucureşti, 1982

[11] Nicolae Manolescu, ***Arca lui Noe***, volumul III, Ed. Minerva, Bucureşti, 1983, p.48

BDD-A21870 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:43:01 UTC)

1. "*Prezenţa unor indici expliciţi care semnalizează o ordine distinctă de cea reală*"[12] - ne aflăm în prezenţa a ceea ce Tzvetan Todorov considera a fi *miraculosul*

2. "*Prezenţa unor indici expliciţi sau impliciţi care semnalizează o întâlnire dintre real şi nereal*"[13] - corespunzător domeniului *straniului.*

3. "*Absenţa semnalului, deşi întâlnirea dintre real şi nereal se produce*"[14] - *fantasticul propriu - zis* (*fantasticul pur*).

În încheierea precizărilor sale privitoare la categoria fantasticului, criticul constată:

"*Schimbarea procedeelor mută necontenit frontierele celor trei clase descrise. Ceea ce ieri era simţit ca fantastic, azi e simţit ca fabulos sau straniu. E ca şi cum teritoriul fantasticului, ros necontenit la margini de apele miraculosului sau ale feericului, se reface necontenit în altă parte. Această schimbare reflectă probabil ezitarea structurală a închipuirii umane între nevoia de mister şi nevoia de explicaţie: fantasticul nu este altceva decât armistiţiul fragil între forţele imaginaţiei şi forţele logicii, pe care atât declararea războiului, cât şi încheierea păcii l-ar periclita*"[15].

În orice operă fantastică există două tipuri de reprezentare a realităţii, fiind vizibilă „fanta" care delimitează lumea reală de cea a operei literare. Aşadar, este expusă realitatea într-un mod real, veridic (se creează aşa-numita „iluzie a vieţii"); în plus faţă de acest plan real, denotativ, se prezintă o realitate care „nu seamănă" cu cea obişnuită - acesta fiind planul fantastic propriu-zis. Planul real şi planul fantastic propriu-zis se armonizează epic şi formează un univers al textului în care se îmbină continuu „realul" cu „irealul". Această împletire între cele două planuri (real şi fantastic) provoacă deruta, confuzia, incertitudinea cititorului şi a personajului deopotrivă. De fapt, ezitarea, incertitudinea (intratextuală pentru protagonist şi extratextuală pentru cititor) este, conform definiţiei lui Tzvetan Todorov, o trăsătură specifică oricărei proze fantastice.

BIBLIOGRAFIE

1. Alexandrescu, Sorin, *Dialectica fantasticului*, (studiu introductiv la volumul *La ţigănci*), Editura pentru Literatura, Bucureşti, 1969.

2. Brion, Marcel, *Arta fantastică*, traducere şi postfaţă de Modest Morariu, Editura Meridiane, Bucureşti, 1975.

3. Caillois, Roger, *În inima fantasticului*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1988.

4. Caillois, Roger, *De la basm la povestirea ştiinţifico - fantastică,* studiu introductiv la *Antologia nuvelei fantastice*, Editura Univers, Bucureşti, 1970.

5. Eliade, Mircea, *Aspecte ale mitului*, Traducere de Paul G. Dinopol, Prefaţa de Vasile Nicolescu, Editura Univers, Bucureşti, 1978.

6. Eliade, Mircea, *Sacrul şi Profanul*, Traducere de Rodica Chisa, Editura Humanitas, Bucureşti, 1992.

7. Eliade, Mircea, *Încercarea labirintului*, Editura Dacia, Cluj-Napoca 1990.

8. Manolescu, Florin, Caragiale şi Caragiale, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1983.

9. Manolescu, Nicolae, *Arca lui Noe*, Editura Minerva, Bucureşti, 1980.

10. Marino, Adrian, *Dicţionar de idei literare*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1973.

11. Pavel Dan, Sergiu, *Proza fantastică românească*, Editura Minerva, Bucureşti, 1975.

[12] Nicolae Manolescu, ***Arca lui Noe***, volumul III, Ed. Minerva, Bucureşti, 1983, p.49
[13] Ibibem, p.49
[14] Ibidem, p.49
[15] Ibidem, p.52

BDD-A21870 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:43:01 UTC)

12. Popescu, Ileana Ruxandra, *Proza fantastică românească. Structuri narative şi conversaţionale*, Editura Paralela 45, Piteşti, 2005.
13. René de Solier, *Arta şi imaginarul*, traducere de Marina şi Leonid Dimov, Editura Meridiane, Bucureşti, 1978.
14. Todorov, Tzvetan, *Introducere în literatura fantastică*, Editura Univers, Bucureşti, 1983.
15. Toma, Pavel, *Lumi ficţionale*, Editura Minerva, Bucureşti, 1992.
16. *** *Masca. Proză fantastică românească*, prefaţă şi antologie de Alexandru George, Editura Minerva, Bucureşti, 1982.

BDD-A21870 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:43:01 UTC)